

VÁRHEGYI ÉVA

A magyar banktulajdonosi szerkezet sajátos vonásai

A magyar bankrendszerben szinte egyedülálló tulajdonosi struktúra alakult ki az elmúlt évtized folyamán. Nemcsak azért, mert az állami tulajdon az összes banktőkében néhány év alatt kétharmadról egyötödre csökkent, hanem mert ezzel párhuzamosan a külföldi – főleg szakmai befektetők kezében összpontosuló – tulajdon aránya 60 százalék fölé emelkedett. A cikk a magyar banktulajdonosi struktúrát alakító kormányzati stratégiák felderítésén és a kialakult szerkezet sajátosságainak jellemzésén túl arra is kísérletet tesz, hogy – a bankok helyzetében és hatékonyságában bekövetkezett változások, valamint a tulajdonosi törekvések tükrében – megvizsgálja a létrejött tulajdonosi szerkezet hatásait a magyar bankrendszer működésére. A banktulajdonlás és a hatékonyság összefüggésének elemzése alapján – és a nemzetközi vizsgálatok eredményeinek tükrében – arra a következtetésre jut, hogy a külföldi bankok belépését megengedő és azoknak a bankprivatizációban is teret engedő politika és gyakorlat következtében a magyar bankrendszer működése mind több vonásában hasonlít a fejlett országokéhoz.

A külföldi tulajdon dominanciája a magyar bankszektorban két tényező hatására jött létre. Az egyik a piacra lépés nagyfokú szabadsága, amelyet – szemben számos fejlett és átalakuló országgal – nemcsak a törvény biztosított, hanem a liberális engedélyezési gyakorlat is támogatott. Ennek köszönhető, hogy már a hetvenes évek végétől működhettek Magyarországon külföldi résztulajdonú bankok, a kilencvenes évek elejétől pedig külföldi leánybankok is piacra léphettek. A másik tényező az igen gyorsan lezajlott bankprivatizáció volt, amelynek során szabad utat kaptak a meggyengült magyar bankokat stabilizálni képes tőkeerős külföldi szakmai befektetők. E két folyamat eredőjeként 1997 végén a 43 bank közül 32 többségi külföldi – zömmel szakmai – befektetők tulajdonában működött, és a bankrendszer összes eszközeinek 62 százaléka összpontosult náluk.

A kilencvenes évek elején súlyos válságot átélt, majd az állami konszolidáció és a privatizáció hatására stabilizálódott, tulajdonosi háttérében megújult magyar bankrendszer működésében bekövetkezett változásokat és a kirajzolódó tendenciákat értékelve, az eltelt idő rövidege miatt még csak sejtéseinket fogalmazhatjuk meg. A bankrendszer tulajdonviszonyaiban végbement nagyszabású átalakulás és az így létrejött sajátos – nemzetközi összehasonlításban szokatlan – tulajdonosi szerkezet mégis indokolttá teszi, hogy megvizsgáljuk az átalakulást mozgató okokat, a jelenlegi struktúra jellegét, és – a meglévő korlátozott információk alapján is – megítéljük a bankrendszer működésére és hatékonyságára gyakorolt hatását.

A banktulajdonlás nemzetközi trendjei

A nemzetközi tapasztalatok alapján nem lehet valamiféle etalont, egységes normát felállítani a bankszektor ideális tulajdonosi struktúrájára. A különböző országok bankrendszerének tulajdonszerkezetét sok tényező alakította, köztük sok helyütt a gazdasági racionalitást keresztező politikai szempontok is megfigyelhetők. A fejlett országok egy részében a versenyképesség és hatékonyság szempontjából sokáig nem okozott problémát az állami tulajdon magas hányada a bankokban, mivel a fejlődőképes, jól működő gazdaság talaján a politikailag befolyásolt és nem mindig kellően prudens bankműködés nem rendítette meg a bankok stabilitását. A privatizáció szükségessége elsősorban ott vetődött fel, ahol a gazdaság hanyatlása, a banki ügyfelek fizetőképességének tömeges megingása nyomán a bankok helyzete is megrendült.

A kisebb-nagyobb kiterjedésű bankválságok mellett a másik lökést a bankprivatizáció irányába a dereguláció folyamatával és a nemzetközi integráció mélyülésével felerősödő verseny adta. A tőke mozgások gyors liberalizálása, ami egyfelől az OECD-, másfelől az EK-tagországokat érintette, mind nagyobb teret engedett a határokat átszelő banki szolgáltatások nyújtásának, és jelentős mértékben virtuálissá tette a nemzeti piacokat elválasztó határokat. Az Európai Unió megteremtésével létrejött egységes belső piac elvileg minden akadályt elmozdított a banktőkék és -szolgáltatások szabad áramlása elől. Ebben a helyzetben a korábbinál is fontosabbá vált a bankok hatékony és versenyképes működése, amire a magántulajdonosi érdekeltség nagyobb garanciát kínált, mint a politikai befolyástól terhelt állami-közösségi szervezetek. Nem véletlen, hogy a bankok restrukturálásában kiemelt szerepet kapott „a piaci erőkre érzékenyebb tulajdonosi szerkezet kialakítása, a privatizáció” (BIS [1996]). A tőke mozgások szabadságára és a versenykorlátozások visszaszorítására vonatkozó elvek elfogadásával, valamint a transznacionális bankok nyomására az EU hivatalos álláspontja is mindinkább a privatizáció támogatása lett (Lőrinczné [1997]). A pénzügyi szektort érintő dereguláció és a tőke mozgások liberalizálása, a letelepedés és szolgáltatásnyújtás szabadsága miatt felerősödő nemzetközi verseny hatására mind több kormány tűzte napirendjére a bankszektor privatizálását.

Az elvi szándék azonban nem mindenütt párosult eltökélt politikával. Egyes országokban a privatizációt lassította, hogy az eladást állami konszolidáció előzte meg (lásd a francia Credit Lyonnais). Másutt a bankeladások körül keletkező politikai csatározások fékeztek a megvalósítást (lásd az osztrák Creditanstalt¹). Sok helyütt a „nemzeti tulajdon” védelme is fékezte a privatizációt (lásd Norvégia, Finnország, Svédország, Ausztria). A privatizáció értelmezése sem vált mindig egyértelművé, hiszen a központi állami tulajdon gyakran csupán helyi állami (lásd Ausztria) tulajdonra cserélődött, néhány országban pedig a bankok nagy része eleve helyi önkormányzatok (például Olaszország, ahol a bankrendszer fele helyi önkormányzatok alapítványainak fennhatósága alatt áll – *The Banker*, 1996. augusztus, 29. o.), illetve tartományok (például a Németországban működő tartományi – *landes* – bankok) ellenőrzése alatt működik.

A kettős kényszer, a bankválságok kezelése és gyökereinek kiirtása, valamint a verseny kihívásai nem volt egyforma erejű az egyes országokban. Ez azonban csak részben ad magyarázatot arra, hogy még ma is az egyes országok bankrendszerében igen nagy különbségek vannak az állami tulajdon mértékében. Nem magyarázza meg például azt, hogy a hasonlóan súlyos bankválságok ellenére miért magas az állam tulajdon aránya a portugál és a görög bankrendszerekben, és miért alacsony a spanyolban. Még kevésbé

¹ A bankprivatizáció buktatóinak példatárával szolgáló, nagy sajtóvisszhangot kiváltott CA-privatizációról lásd Shiffer [1997], Hall [1997].

találunk magyarázatot arra, hogy miért zárkózott el a külföldi befolyás alól a válság sújtotta finn, svéd és portugál bankrendszer, a görög és a spanyol pedig miért nem.

A különböző országok általános gazdasági fejlettsége sem magyarázza az eltérő banktulajdonosi struktúrákat. Magas az állami/közösségi tulajdon aránya Olaszországban, Németországban és Ausztriában, míg alacsony Nagy-Britanniában, Hollandiában és Belgiumban. Ugyancsak jelentős különbségeket találunk hasonló fejlettségű országok bankrendszerei között a külföldi tulajdon mértékében is (*1. táblázat*). Latin-Amerikában és Délkelet-Ázsiában is jelentősek az eltérések az állami tulajdon arányában. 1994-ben Chilében és Mexikóban 14, illetve 28 százalékos volt az állam részesedése a bankrendszer eszközeiben, míg Argentínában és Brazíliában 42, illetve 48. Tajvanon az állami részarány 57 százalék volt, míg Japánban, Hongkongban, Szingapúrban 0 (*BIS [1996]*).

1. táblázat

A külföldi tulajdon aránya és a bankszektor hatékonysága egyes országokban

Ország	Az állami tulajdon az összes banki eszközök százalékában	A külföldi bankok száma az összes százalékában	A külföldi bankok eszközei az összes eszközök százalékában	A működési költségek a bruttó jövedelem százalékában	Eszköz-arányos jövedelmezőség adózás előtt
	(1988)	(1988–1995 átlag)	(1988–1995 átlag)	(1993–1995 átlag)	(1993–1995 átlag)
Egyesült Királyság	1	24	19	63,7	0,67
Spanyolország	2	36	31	60,9	0,45
Hollandia	8	48	10	67,0	0,50
Belgium	17	29	5	69,1	0,23
Svédország	19	7	0	87,5	0,65
Norvégia	20	12	1	61,8	1,08
Franciaország	42	24	8	67,2	0,01
Ausztria	44	29	31	66,0	0,37
Németország	50	37	25	62,4	0,27
Olaszország	68	9	1	66,1	0,11
Görögország	84	58	77	62,2	0,84
Portugália	87	18	4	61,0	0,62
Magyarország, 1997	21	74	62	64,4	1,67

Forrás: állami tulajdon: *Wachtel [1997]* 16. o.; külföldi tulajdon: *Claessens [1998]* 21. o.; költséghányad és jövedelmezőség: *Szelényi [1998]* 13–14. o.; Magyarország: MNB- és saját számítás.

A tulajdonosi háttérrel és a hatékonysági mutatókat együttesen bemutató *1. táblázat* azt is sejteti, hogy a különböző bankrendszerek tulajdonosi struktúrájának kialakulásában a történelmi hagyományoknak és politikai érdekeknek fontosabb szerepük lehetett, mint a gazdasági racionalitásnak. Elvi megfontolások alapján várható lenne, hogy a zömmel magántulajdonosi háttérrel hatékonyabban működik a bankrendszer, mint a politikai érdekekkel átszótt állami tulajdon dominanciája mellett. Ezt azonban nem tükrözik egyértelműen a fellelhető adatok. A magán- és állami tulajdonú bankok különbségeit vizsgáló empirikus kutatások sem találtak szignifikáns eltéréseket az eszközarányos bruttó jövedelemben, a termelékenység mutatójának tekinthető egy alkalmazottra jutó aktívák értéke pedig éppen az állami bankoknál volt jóval magasabb, mint a magánbankoknál. (*Molyneux–Thornton [1992]* kutatási eredményeit idézi *Lőrinczné [1997]*). Bár a latin-amerikai és

ázsiai bankrendszerekre vonatkozó BIS-adatok azt mutatják, hogy a hasonló fejlettségű és adottságú országokban általában a kisebb állami tulajdonhoz a magánszektorban kifejtett magasabb aktivitás, alacsonyabb fajlagos költségszint és a kihelyezések jobb minősége társul, az összefüggés korántsem látszik általános érvényűnek (Várhegyi [1998]).

Első ránézésre az a logikus feltevés sem látszik igazolódni, hogy a bankpiac megnyitása a külföldi versenytársak előtt növeli a hazai bankok hatékonysági kényszerét, aminek következtében nő a jövedelmezőség, és csökken a fajlagos költséghányad. Erre az 1. táblázat tanúsága szerint a hasonló fejlettségű országokban is csak esetleges példákat találunk (például Görögország–Portugália, Hollandia–Franciaország, Hollandia–Belgium, Nagy-Britannia–Svédország párosok esetében), miközben ellenpélda is jócskán akad (Norvégia–Hollandia, Ausztria–Egyesült Királyság, Spanyolország–Portugália párok esetében).

Claessens [1998] nagyszabású, 80 ország 7900 bankjának 1988–1995 közötti helyzetére vonatkozó vizsgálata alapján ugyanakkor arra a következtetésre jut, hogy a *külföldi bankok belépése* növeli a hazai bankrendszer hatékonyságát. Ezt a megállapítását arra az empirikus eredményre alapozza, hogy a külföldi bankok támasztotta verseny szignifikánsan csökkentette a hazai bankok jövedelmezőségét és – kevésbé szignifikánsan – a nem kamat jövedelmeket és a működési költségeket. Az elemzés azt is kimutatta, hogy a külföldi szereplők támasztotta versenynek a bankrendszer hatékonyságára gyakorolt pozitív hatása kevésbé függ a külföldi bankok piaci súlyától, mint a belépő intézmények számától.

Claessens fontos megállapítása, hogy a külföldi bankok más-más pozícióra tesznek szert a fejlett és a fejlődő országok bankrendszereiben. Az előbbieken a külföldi bankok alacsonyabb, míg az utóbbiakban általában magasabb jövedelmezőséggel működnek, mint a hazai bankok. Ez azzal függ össze, hogy a fejlett piacokra belépő bankok kompetitívebb piacon működnek, ahol a technikai előnyök nem elégségesek a hazai bankok piaci ismeretének ellensúlyozásához. Ezzel szemben a fejlődő és átalakuló gazdaságokba belépő külföldi bankok információs hátrányát ellensúlyozza, hogy őket nem kötik a nem hatékony hitelallokációs kényszerek. Ez azért is fontos megállapítás, mert magyarázatot adhat a főleg külföldi tulajdonú bankok uralta magyar bankrendszer hatékonysági mutatóiban 1997-től megfigyelhető, a korábbi trendet megtörő változásokra, aminek vizsgálatára a cikk utolsó részében térünk vissza.

A banktulajdonosi struktúrát alakító politikai és gazdasági tényezők Magyarországon

A kétszintű bankrendszer kialakításakor, a nyolcvanas évek közepén az állami tulajdon még tabu volt. Az 1987–1988-ban lefolyt tulajdonreform-viták során sem kapott a bankszektor kitüntetett figyelmet. A megfogalmazott javaslatokban a pénzügyi intézmények legfeljebb mint a vállalatok potenciális/kívánatos tulajdonosai jelentek meg, míg homályban maradt az a kérdés, hogy vajon a zömmel államigazgatási tulajdon mellett működő bankok mitől fognak jól működni (Pénzügykutató Rt. [1988]).

Még a rendszerváltás előszelében sem hangzottak el érvek a bankok privatizálása mellett. Pedig 1989-ben már legalábbis sejthető volt, hogy a bankok állami vállalati tulajdonlása (és főleg, ha a tulajdonos vállalatok egyben az adott bank ügyfelei is) nem teremt megfelelő hátteret a prudens banki működéshez, igaz, a rövidlátó szabályozó rendszer segítségével felduzzasztott magas banki jövedelmek és az erre alapozott expanziók akkor még leplezték nem hatékony működéseket. Érdekes módon még a „művi” megoldásokat és a menedzseruralmat előidéző „spontán privatizáció” már beindult folyamatát támadó,

a „valódi” privatizálás primátusát meghirdető SZDSZ-nek sem volt konkrét elképzelése 1989 elején a bankok tulajdonszerkezetének módosítására.²

A bankprivatizáció kérdése végül a külföldi befektetők nyomására került napirendre. 1989. végén a két legnagyobb bank, az Magyar Hitel Bank (MHB) és az akkori Országos Kereskedelmi és Hitelbank (OKHB) részvényei iránt érdeklődés mutatkozott néhány nyugat-európai bank részéről. Az érintett bankok vezetői tárgyalásokat kezdtek a potenciális befektetőkkel/vásárlókkal, vélhetően attól vezéreltetve, hogy megszabadulhassanak a közvetlen állami tulajdonnal járó nyomástól. A tárgyalásokat azonban félbeszakította a rendszerváltás: a leköszönő kabinet úgy döntött, hogy a nagybankok jövőjéről nyilvánosan, az új parlament bevonásával már az új kormánynak kell döntenie a bankprivatizációs stratégia elfogadása után (*Figyelő*, 1994. november 24.).

A nagybankok privatizálásának kérdése az 1990 nyarán hivatalba lépő Antall-kormány első évében föl sem vetődött. A választási programjában nem kevés etatizmust felmutató kormánypárt, az MDF sokáig nem mutatott hajlandóságot arra, hogy a bankok államtalanításával szűkítse a gazdaság politikai befolyásolásának lehetőségét. A *nagybankok privatizálásának elhalasztása* mellett azonban szakmai érvek is elhangzottak. Pénzügyi szakemberek tanulmányaikban óvtak attól, hogy a magyar gazdaság számára stratégiai fontosságú nagybankok idejekorán magánkézbe, és különösen külföldi bankok kezébe kerüljenek. Az érvek homlokterében egyrészt a magyar pénzpolitika autonómiájának megőrzése állt a külföldi befolyástól, másrészt a jövedelmező nagybankok kiárusításának elvetése (*Asztalos* [1990], *Bokros* [1990]).

Így nem meglepő, hogy az ÁVÜ bankrendszerre vonatkozó, 1991 tavaszán megfogalmazott programja szerint a modernizációban „a meghatározó szerepet az államot képviselő intézményeknek kell játszaniuk, és mindaddig, amíg a folyamat nem eredményezi egy szerkezetében átalakult, az ügyfélkapcsolatokban piaci módon viselkedő bankrendszer kialakulását, az állam domináns tulajdonosi pozíciójának fenntartása – legalábbis a nagybankokban – indokolt” (idézi: *Sándor–Spéder* [1992]). Bár végül nem vált kormányprogrammá az ÁVÜ koncepciója, a döntően az állam szerepvállalására építő „modernizáció” elve áthatotta a kormány gyakorlati bankpolitikáját. A bankprivatizáció megítélésében azonban egyre inkább megosztottá vált a kormányzat. Az ÁVÜ-vel szemben a Pénzügyminisztérium a viszonylag gyors, részleges privatizáció elképzelését támogatta, akár a külföldi szakmai befektetők korlátozott mértékű bevonásának árán is. E mögött nemcsak a költségvetési bevételek növelésének szándéka állt, hanem az is, hogy 1991-ben már egyre inkább nyilvánvalóvá vált a nagybankok tőkehiánya és labilis pénzügyi helyzete.

A kormánytól független szakmai körökben 1991-től mind nagyobb hangot kaptak a bankok mielőbbi privatizálása mellett szóló érvek. Az akkoriban megjelent tanulmányok³ a bankprivatizációk egyedüli lehetséges és kívánatos módjaként a külföldi szakmai befektetők bevonását javasolták, felismerve, hogy az adott feltételek mellett egyedül ezek jelenthetnek valószínű tulajdonosokat, és idézhetik elő a bankok prudens működését, szerkezeti megújulását.⁴

A bankprivatizációról szóló viták leglényegesebb elvi kérdéseiben, az állami, illetve a

² A kis magánvagyonok mozgósítása és a tőzsdén keresztül történő bekapcsolása „akár óriásvállalkozások finanszírozásába is” nyilvánvalóan csak hosszú távon kínált megoldást a nagybankok privatizálására. A külföldi tőke szerepét is a vegyes vállalatok alapításában és nem a privatizálásában jelölte meg a program (SZDSZ [1989]).

³ Lásd *Kornai* [1991], *Spéder–Várhegyi* [1991], [1992], *Szakadát* [1991], *Várhegyi* [1991], *Sándor–Spéder* [1992].

⁴ „... nem lehet kérdéses, hogy amennyiben a kormányzat komolyan veszi a bankok privatizációját, úgy abban a külföldi (elsősorban szakmai) befektetőknek jelentős szerepet kell biztosítani. Nemcsak azért, mert a banki tulajdonreformhoz szükséges tőke belföldön nem áll rendelkezésre, hanem azért is, mert a bankok szerkezeti megújulásához speciális szakértelemre és külföldi befektetői kapcsolatokra van szükség.” (*Spéder–Várhegyi* [1991] 33. o.).

külföldi tulajdon részarányára vonatkozóan az 1991 novemberében elfogadott *pénzüntézeti törvény* foglalt végül állást. Hosszas csatározás után elfogadta a parlament, hogy az egy-egy tulajdonosra felállított 25 százalékos korlát – ötéves haladék mellett – az államra is érvényes legyen. A külföldi befektetők megítélése is komoly gazdaságpolitikai dilemmát jelentett. Kormánypárti politikusok részéről élesen vetődött fel a „nemzeti tulajdon” védelme – különösen a magyar gazdaságra nagy befolyással bíró, a pénzteremtés fő médiumaként szolgáló nagybankok tekintetében. A törvényalkotók végül igen liberális megoldás mellett döntöttek: a 10 százalékos részarányt meghaladó külföldi tulajdonszerzéshez ugyan a kormány előzetes elvi hozzájárulása szükséges, de az engedély megadásának feltételeit könnyen teljesíthető elvi kritériumok rögzítették. A bankszektor egészére vonatkozóan viszont nem állítottak fel külföldi tulajdon arányát korlátozó kvótát.

Az 1991 végén elfogadott pénzüntézeti törvény tehát nemcsak teret engedett a bankprivatizációknak, hanem az állami tulajdonra megszabott korlát révén kifejezetten szorgalmazta is azt. A külföldiek tulajdonszerzésének megengedésével pedig a privatizáció gyors lefolytatására is lehetőséget teremtett. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert az elfogadott törvény ebből a szempontból nemcsak a kelet-európai országok, hanem sok fejlett európai ország (például Ausztria, Olaszország, Norvégia, Finnország) banktörvényeivel összehasonlítva is nagyfokú szabadságot biztosított a külföldiek piacra lépéséhez – akár bankvásárlás, akár letelepedés révén. Azt is érdemes kiemelni, hogy nemcsak a törvény, hanem az engedélyezési gyakorlat sem állta útját a külföldi bankok belépésének. Bár a törvény néhány évig még fenntartotta a „gazdasági szükséglet” szerint történő mérlegelés lehetőségét, ennek alkalmazására nem került sor.

A törvény által megadott zöld jelzést azonban keresztezte a jelentősebb állami bankok 1992-ben felszínre került tőkevesztése. Az Antall-kormány 1992 áprilisában elkészült bankprivatizációs stratégiája kimondta: „a privatizációt meg kell előznie a banki portfóliók rendezésének”. Az irányelvek szerint „a döntéseket a nagybankok privatizációja során az állam hozza meg, a stratégia alapelve pedig az, hogy alaptőke-emeléssel, készpénzzel javítsák a befektetők a bankok működési feltételeit” (*Figyelő*, 1994. november 24.). A portfóliótisztítást megvalósító hitelkonszolidáció után, 1993-ban azonban a kormányon belül előtérbe került az az elképzelés, hogy tőkeemeléssel alapvetően belföldi befektetőkre kellene építeni.⁵ A bankok jelentős részének súlyos tőkehiánya ugyanakkor világossá tette, hogy elkerülhetetlen az állam segítsége a bankok feltőkésítésében. Ezért a Világbank szakértőinek ajánlásával összhangban a kormány beindította az úgynevezett bankkonszolidációs programját, amely az állami tőkeemelés révén az állami tulajdonhányad növekedését vonta maga után.⁶

Végül a Boross-kormány 1994 februárjában elfogadott bankprivatizációs stratégiája tért vissza az eredeti 1992-es – de később a „nemzeti érdekek” miatt eltérített – koncepcióhoz, mely szerint *mindenekelőtt szakmai stratégiai befektetőket kell keresni*. A régi-új koncepció jegyében azonban már csak egy bank, a Magyar Külkereskedelmi Bank (MKB) privatizációjára kerülhetett végre pont kormánya fennállása alatt. A többi bank esetében a késlekedésben nemcsak az elhatározás hiánya, hanem a bankkonszolidáció elhúzódása, a bankok vártnál súlyosabb tőkepozíciója is szerepet játszott.

A hivatalát 1994-ben megkezdő Horn-kormány privatizációtörvény-tervezete nem foglalkozott külön a bankokkal, csupán annyit tartalmazott, hogy a bankok államtalanításának módjáról, a bankok felkészítéséről, a stratégiai befektetők kiválasztásáról, az eladás technikájáról a jövőben a kormány dönt. Jelzésértékű volt ugyanakkor, hogy a törvényjavaslat szerint a tartósan állami tulajdonban maradó társaságok között csak két

⁵ A Figyelő Klub 1993 decemberében tartott vitáján fogalmazta meg ezt az álláspontot Pongrácz Tibor, a Bankprivatizációs Bizottság vezetője. Vö. *Népszabadság*, 1993. december 10.

⁶ A hitel- és bankkonszolidáció folyamatáról lásd mindenekelőtt *Balassa* [1996], *Botos* [1996].

pénzintézet, az OTP Bank és a Magyar Fejlesztési és Befektetési Bank szerepelt, és ezekben is csak 25 százalék plusz egy szavazatnyi hányadot írt elő a törvény.

A bankok magánkézbe adása előtt tehát *megnyílt a lehetőség*. Inkább gyakorlati problémák merültek fel: hogyan lehet komoly szándékú szakmai befektetőt találni olyan bankokba, amelyek a részleges portfóliótisztítás után sem kellően átláthatók. A bankok portfóliójában megmaradt nehezen felbecsülhető kockázatú hitelkövetelések és befektetések miatt a konszolidált bankok eladására csaknem minden esetben pótlólagos állami segítségnyújtás – garanciavállalás, tőkejuttatás – mellett kerülhetett sor. Az újabb és újabb igények jelentkezése világossá tette: ameddig nem kerül sor a bankok államtalanítására, remény sincs a konszolidációs segítségfolyam megállítására. Feltehetően ez is hozzájárult ahhoz, hogy 1994 végére egyértelművé vált a kormány szándéka: minél gyorsabban lebonyolítani a bankok privatizációját.

A kormányzaton belüli megosztottság azonban a kormányváltás ellenére is fennmaradt. A két évvel korábbi felállás megismétlődött: a pénzügyi tárca a mielőbbi, ezért a szakmai-stratégiai befektetők előtt utat nyitó privatizációt szorgalmazta, míg az ÁV Rt.-ben 1994 őszén készült tanulmány a „stratégiai befektetők nagyrészt reménytelen és részben parciális érdekek által motivált kutatása helyett” nyilvános forgalomba hozatalt javasolt, amelynek során „kívánatos bel- és külföldi portfólióbefektetők (a külföldi nyugdíjalapok, intézményes befektetők, belföldi társadalombiztosítás, biztosító társaságok, önkormányzatok stb.) részesedése”. (Idézi: Mihályi [1997] 65. o.) Végül a kormány 1994 novemberében készült, az Országgyűlés által 1995-ben elfogadott privatizációs stratégiája a Pénzügyminisztérium álláspontját tükrözte, megállapítva: „a bankprivatizáció során elsősorban szakmai, stratégiai befektetők bevonására van szükség” (Figyelő, 1994. november 24.).

Az első konkrét döntésre azonban nem e stratégia jegyében került sor. 1995 elején a gazdaságpolitikai-politikai szempontból kétségtelenül kényes banknak számító OTP privatizációját megalapozó kormánydöntés úgy határozott, hogy a lakossági megtakarítások piacán domináns szerepet betöltő bankban fenn kell tartani a többségi nemzeti tulajdont, nincs szükség szakmai befektető bevonására, sőt, az egyes pénzügyi befektetők tulajdonhányadát is korlátozni kell (a hazai befektetőkét 10, a külföldiekét 5 százalékban).

A kialakult tulajdonosi struktúra jellegzetes vonásai

A magyarországi bankprivatizáció⁷ nyomán kialakult tulajdonosi struktúra három jellegzetes vonást mutat. Az egyik, hogy a privatizáció nyomán a szakmai-stratégiai befektetők koncentrált tulajdona került túlsúlyba a pénzügyi befektetők szórt tulajdonosi struktúrájával szemben. A másik – az előbbivel is összefüggő – sajátosság, hogy a külföldi tulajdon domináns pozícióba került a magyar bankrendszerben. Végül harmadik jellemzőként az emelhető ki, hogy a magyar bankokat megvásároló külföldi szakmai befektetők sok esetben nem magán-, hanem állami-közösségi tulajdonban lévő bankok. Ez a tény akár meg is kérdőjelezheti a privatizáció szó használatát.

Koncentrált szakmai versus szórt tulajdon

Mint bemutattuk, hosszas tétovázás után, 1994 februárjában fogadták el azt a koncepciót, amelyik a bankprivatizáció során *elsődleges szerepet szánt a szakmai stratégiai befektetőknek*. Ennek jegyében került sor a magyar bankprivatizáció első jelentősebb akciójára,⁸ a

⁷ A privatizáció menetéről részletesebben lásd Várhegyi [1998].

Magyar Külkereskedelmi Bank részleges eladására 1994 nyarán, melynek során szakmai és intézményi befektetők egyidejű bevonásával kívánták biztosítani a bank profitorientált működését, kiegyensúlyozott tulajdonosi struktúráját és a növekedéshez szükséges tőkeforrásokat. A meghívásos pályázat nyertese a stratégiai befektető Bayerische Landesbank és a pénzügyi befektető Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) alkotta páros lett.

Ezt a mintát követték 1995-ben a Budapest Bank (BB) privatizálása során: a bank a General Electric Capital–EBRD páros tulajdonába került. A többi konszolidált bank eladásakor már sem a kormány, sem a szakmai befektetők nem ragaszkodtak az EBRD jelenlétére, így a *szakmai tulajdonos egyértelmű dominanciája* alakult ki az MHB, a Mezőbank, az ÁÉB, a Takarékbank és – a privatizációt követő tőkeemelés hatására – a Kereskedelmi Bank (K&H) eladása nyomán. Az eleve külföldi részvétellel alapított bankok többségénél is a koncentrált szakmai tulajdon volt a jellemző, illetve a későbbi (állami és magán-) részvényeladási aktusok nyomán ilyen alakult ki (Inter-Európa Bank, Raiffeisen Unicbank, CIB).

A magyarországi bankok többségében a privatizáció és szabad alapítás nyomán tehát *koncentrált szakmai tulajdonosi szerkezet* jött létre, amelyben a meghatározó szerepet jó hírű, szakmai alkalmasságukat már bizonyított külföldi bankok töltötték be.⁹ Bár ez önmagában nem feltétlenül jelent biztosítékot a jó bankműködésre, az eddig szerzett hazai tapasztalatok azt tükrözik, hogy az esetek zömében bevált ez a tulajdonszerkezet. Néhány sikertelen kisbankot leszámítva, eddig igen jó eredményeket mutattak fel a professzionális tulajdonosi háttérrel működő bankok (lásd később a 3. táblázatot).

Más a tapasztalat a *nem szakmai befektetők koncentrált tulajdona* esetében, ahol a – többnyire magánvállalati – tulajdonosok befolyásukat gyakran saját hitelezésükre használhatják fel. Kelet-európai példák sokasága bizonyította a vállalati banktulajdonlás anomáliáit: orosz, cseh, lengyel, román bankok tömegei mentek csődbe az elmúlt években a csalárd hitelezésre ösztökélő magánvállalati tulajdonosok miatt. Magyarországon e tulajdonosi struktúrának – a felügyelet szigorú engedélyezési politikája következtében – eddig viszonylag kevés áldozata lett (Ybl Bank, gyomaendrői Vállalkozói Takarékszövetkezet).¹⁰

A magyar bankok szám szerint kicsi, piaci súlyát tekintve azonban jelentős csoportjánál *pénzügyi befektetők szórt tulajdonosi szerkezete* jött létre a privatizáció során. Az OTP Bank privatizációjakor a kormány eleve kizárta a szakmai tulajdonos jelenlétét, és diverzifikált, intézményi-pénzügyi befektetőkkel álló tulajdonosi szerkezetet kívánt létrehozni. Ezt egyrészt az biztosította, hogy 1994–1995 folyamán a települési, illetve a nyugdíjbiztosítási és az egészségbiztosítási önkormányzatok kaptak részvényeket, másrészt az, hogy az 1995 nyarán zártkörű értékesítés keretében külföldi intézményi befektetők tulajdonába eladott 20 százaléknyi részvénytől egy-egy tulajdonos legfeljebb 5 százalékot szerezhetett, miközben hazai intézményi és magánbefektetők összesen 8, a dolgozók és a menedzsment pedig 5 százalékot vásárolhattak meg.

Kevésbé tudatos koncepció eredményeként ugyan, de sok vonásában hasonló tulajdonosi szerkezet alakult ki a Postabankban, amely részleges privatizálására már 1990-ben sor került három osztrák pénzügyi intézmény kisebbségi tulajdonszerzése révén, majd 1995-ben ebben a bankban is tulajdonhoz jutottak a tb-önkormányzatok. Így az 1998. májusi – kényszerű – állami tőkeemelést megelőzően a bank legnagyobb tulajdonosait a pénzügyi

⁸ A korábbi részleges privatizációkat (Általános Értékforgalmi Bank, Postabank, Inter-Európa Bank) semmiféle koncepcionális vita nem előzte meg.

⁹ Ezt – egyebek mellett – a neves pénzügyi folyóiratok díjnyerteseinek névsora is tükrözi, ahol szép számmal találhatunk magyar bankok tulajdonosait. Vö. *Euromoney*, 1997. július, *The Banker*, 1997. július.

¹⁰ Nincs kizárva, hogy ez a kör bővíthet az 1997 végén a Postabankkal összefonódott konzorcium kezébe adott PK Bankkal, esetleg a kilencvenes évek folyamán áttekinthetetlen tulajdonosi helyzetbe került Realbankkal, amelyekhez tőkehiányuk miatt 1998 tavaszán-nyarán bankfelügyeleti biztosokat kellett kirendelni.

befektetőnek számító két tb-önkormányzat alkotta (együttes tulajdonhányaduk 32,5 százalékos volt), míg a szakmai befektetők legnagyobbika, az osztrák PSK mindössze 7,3 százalékkal részesedett a bankból.

Az elaprózott, szórt tulajdonosi szerkezet önmagában nem minősíthető jónak vagy rossznak. A fejlett piacgazdaságokban (mindenekelőtt az Egyesült Államokban) a nyilvános részvénytársasági formában működő vállalatok-bankok általában megfelelő ellenőrzést kapnak a tőkepiacon, ahol – hosszabb távon – a részvények árfolyamának alakulása minősíti a menedzsmentet. Így bár a nagy számú, egyenként kis tulajdonhányaddal bíró részvényesek nem tudnak beleszólni a cég irányításába, részvényeladásaikkal mégis ítéletet alkothatnak a menedzsmentről.

A magyarországi bankprivatizációk esetében e modell alkalmazása már csak azért sem jöhetett szóba általános megoldásként, mert az eladásra szánt bankok részvényei nem voltak bevezetve a nyilvános értékpapírpiacon. Ez nem volt véletlen: a tőzsdén kívüli kereskedelemben az állami bankok részvényei igen alacsony árfolyamon forogtak: a privatizáció meghirdetését megelőző – spekulációs – időszakot leszámítva, általában 10-40 százalékos közötti értékben. A nyilvános forgalmazást megelőzően ezért első lépésben zártkörű értékesítésre volt szükség ahhoz, hogy egyáltalán beárazódjanak a részvények. Az eladásra felkínált bankok gyenge pénzügyi pozíciója és nehezen megítélhető piaci potenciálja miatt ez a megoldás is csak a lakossági ügyfélkörben örökölt erőfölényét a kilencvenes években is megőrző OTP esetében jöhetett komolyan szóba. A többi banknál a sikerrel kecsegtető út a bankok átvilágítására felhatalmazást kapó és piaci esélyüket felmérni képes szakmai befektetők meghívásos pályáztatása volt.

A zártkörű tőkepiaci értékesítés után tőzsdére vitt OTP eddigi működése – amely mind a részvényárfolyamok, mind a banki eredmény tükrében pozitív értékítéletet kapott – azt igazolja, hogy szakmai tulajdonos nélkül, pusztán a piaci kontroll mellett is képes lehet az adott menedzsment kielégítően működtetni egy bankot. Ebben a részvénytulajdonosi nyilvánosság és a szakmailag megfelelő vezetők mellett feltehetően az is szerepet játszhat, hogy a vezetőknél koncentráltabb alkalmazotti részvénytulajdon megfelelő érdekeltséget teremtett a menedzsment számára. Más a helyzet a szintén szórt tulajdonosi struktúrát kialakító Postabank esetében, ahol a felszínre került problémák elsősorban a megfelelő tulajdonosi kontroll, valamint a bankrészvények tőzsdéi forgalmazásából és azzal együtt járó hiteles auditálásból fakadó nyilvánosság fegyverező erejének hiányára hívták fel a figyelmet.

A szórt tulajdon révén a *menedzsment kezében összpontosuló hatalom* problémájára a kelet-európai bankprivatizációkat értékelő elemzések is felhívták a figyelmet. A tulajdonosi kontrollt hiányoló kritikák éle elsősorban a cseh stílusú „kváziprivatizációkra” irányultak (*Kapoor [1996b]*), de a lengyel bankprivatizációs tervek bírálatában is helyet kaptak, ahol szintén „fogatlan” alapoknak és a banki alkalmazottaknak szánták a banki részvények 70-80 százalékat (*Kapoor [1996a]*). Az OTP esetében a szórt tulajdon és a kvázimagán-szereplőknek minősített tb-önkormányzatok együttes tulajdona, illetve a szakmai befektető hiánya keltett aggodalmat (*Ábel-Székely [1997]*).

A külföldi tulajdon dominanciája

A magyar bankrendszer államtalanítása sajátos, a fejlett országok többségétől is eltérő tulajdonosi struktúrát hozott létre. A magyar bankrendszer tulajdonszerkezetét a privatizáció mellett a nyolcvanas évektől kezdődő bankalapítások is alakították. A piac meghódítását a profit felhalmozásával és tőkeemelésekkel is alátámasztó bankoknak tudható be, hogy bár privatizáció és a hozzá kapcsolódó tőkeemelések révén csupán a magyarországi banktőke harmada (mintegy 90 milliárd forint névértékű részvénytulajdon) került külföldi

tulajdonba, zöldmezős befektetéssel további 90 milliárd forintnyi banktőke telepedett meg Magyarországon. A külföldi tulajdon aránya 1997 végére így meghaladta a 60 százalékot, ami a fejlett országok összehasonlításában is igen magas arány (vö. *I. táblázat*).

E sajátos tulajdonosi szerkezet létrejöttében a privatizációt sürgető kiterjedt bankválságok mellett a magyar kormányoknak a „nemzeti” ideológiák visszaszorulását eredményező *pragmatizmus* is szerepet játszott. Már a nyolcvanas évek végétől ez a pragmatizmus tette lehetővé, hogy külföldi bankok nagy számban belépjenek a magyar piacra és – a térségben egyedülálló módon – viszonylag gyorsan jelentős szegmenseket foglaljanak el. A külföldi bankok a magyar bankpiacon masszívabb pozíciót építhettek ki, mint a többi átalakuló gazdaságban. Ebben a piacra lépés szabadságán túl a magyar bankrendszer szegmentáltságának oldódása, a tevékenységi korlátok gyors lebomlása is szerepet játszott. Szemben a többi átalakuló kelet-európai országgal, ahol a külföldi bankok térnyerését nemcsak törvényi úton, hanem a tevékenységi engedélyezés révén is korlátozták,¹¹ Magyarországon viszonylag hamar lehetőségük nyílt az újonnan piacra lépő bankoknak is a lakossági üzletág kiépítésére, illetve a hazai vállalati kör finanszírozására.

De az ideológiákat mellőző pragmatizmus teremtett lehetőséget arra is, hogy az átalakuló gazdaságokban előbb-utóbb mindenütt felszínre törő bankválságok gyökeres orvoslására a magyar kormányok a hazai bankok tőkéjének megerősítésére hajlandó külföldi szakmai befektetőket is felhasználják. Ez nemcsak a bankprivatizációs folyamat gyors lezárulását tette lehetővé, hanem a bankrendszer stabilizálódását is (lásd később). A külföldi szakmai befektetők bevonásával végbement magyarországi bankprivatizációnak a folyamat gyorsaságára és átláthatóságára gyakorolt pozitív hatása szembeötlő a térség többi átalakuló országában végbement bankprivatizációk tapasztalatai tükrében.¹²

Privatizáció és magántulajdon viszonya

A magyar bankprivatizáció sajátosságának tekinthető, hogy a magyar bankokat megvásárló külföldi szakmai befektetők sok esetben nem magán-, hanem állami-közösségi tulajdonban lévő bankok voltak. Az Inter-Európa Bank (IEB) fő tulajdonosává vált San Paolo di Torino, az Általános Vállalkozási Bank tulajdonosává lett Westdeutsche Landesbank és a Magyar Külkereskedelmi Bankot megvásárló Bayerische Landesbank Girocentrale közösségi (városi-tartományi) tulajdonban van. Ilyen esetekben megkérdőjelezhető, hogy a tulajdonosváltás privatizációnak tekinthető-e. De a Magyarországon letelepedett külföldi bankok egy része is állami-közösségi tulajdonú (például Creditanstalt, Credit Lyonnais). Vajon miért tekinthetjük-e ezeket az intézményeket a magánszféra részének?

Mennyiben tekinthető privatizációnak, ha a nemzeti állam külföldi állami (kváziállami) tulajdonú szervezetnek ad el egy bankot. A válaszadáshoz az egyik megközelítés az lehet, ha a tulajdonos *gazdaságszervező szerepét* tekintjük választóvonalnak (*Király [1997]*), ugyanis egy állami szervezet csak *otthon* rendelkezik gazdaságszervező erővel, más országban már nem (vagy kevésbé). Ezért feltételezhető, hogy a külföldi állami-kváziállami tulajdonos a megvásárolt bankot bankszerűen működteti. A másik megközelítés az lehet, ha abból indulunk ki, hogy a banktulajdonosok viselkedése nem kizárólag jogi státusuktól és saját tulajdonosi háttérüktől függ, hanem attól is, hogy a tulajdonolt bank gyengeségei *milyen mér-*

¹¹ A kelet-európai országok külföldi bankokkal kapcsolatos politikájáról – a tényleges gyakorlat megismerésének korlátai miatt – kevés publikáció született. Lásd *Borish–Ding–Noel [1996]*, *Ábel–Székely [1997]*, *Bonin–Mizsei–Székely–Wachtel [1998]*, *Pénzügykutató Rt. [1998]*.

¹² Lásd *Bonin [1996]*, *Ambrus–Lakatos–Schaffer (szerk.) [1996]*, *Wachtel [1997]*, *Bonin–Mizsei–Székely–Wachtel [1998]* összehasonlító munkáit.

tékben veszélyeztetik saját pozíciójukat. Ebből a szempontból a vízváltó nem a magán-, illetve közösségi tulajdon: lehet kvázimagán-szereplő is jó tulajdonos, ha a piaci kontroll kellően erős (ez a helyzet a szakmai tulajdonosok többségével, amelyek hitelessége jelentős mértékben függ a tulajdonolt-irányított bank pozíciójától), míg valódi magántulajdonos (például magánvállalat) is lehet rossz tulajdonos, ha érdekeltisége nem a bank tartós jövedelmezőségéhez, hanem egyéb, rövid távú hasznot hozó tevékenységéhez fűződik.

A bankrendszer működése a tulajdonosi változások tükrében

A tulajdonosi struktúra gyökeres átalakulásának hatását a bankszektor működésére több ok miatt is nehéz mérni. Az egyik nehézséget az okozza, hogy a tulajdonosváltást az esetek döntő részében állami konszolidáció előzte meg, így a két tényező hatása nehezen különíthető el. Az eltelt idő rövideje is nehezíti a privatizált bankok teljesítményében végbement változások széles körű vizsgálatát. Míg a bankok tőkehelyzetében, stabilitásában bekövetkezett pozitív változásokban már ma is egyértelműen kimutatható a privatizáció hatása, addig a hatékonysági mutatók javulása eleve csak hosszabb távon várható. Az egyes mutatók tekintetében észlelt változások megítélése sem egyértelmű, mivel egyaránt tükröződhet bennük a piaci helytállásra való felkészülés ráfordítása és a hatékonyság javulása. További nehézséget jelent, hogy a bankrendszer működésének pozitív mennyiségi és minőségi változásaira nemcsak – sőt, talán nem is elsősorban – a tulajdonosváltások gyakoroltak hatást, hanem legalább olyan fontos szerepük volt az új bankok megjelenése miatt erősödő versenynek.

Mindezen problémák ellenére már ma is sok olyan jelenség figyelhető meg a magyar bankrendszerben, amelyek a tulajdonosi szerkezet megújulásával hozhatók összefüggésbe. A megfigyelt jelenségek egy része pénzügyi mutatókkal is számszerűsíthető, míg más részük a szolgáltatások mennyiségének és minőségének változásában ölt testet. A továbbiakban e jelenségeket gyűjtjük csokorba és teszünk kísérletet magyarázatukra. A számszerűsíthető mutatók alakulását 2. táblázatban foglaljuk össze.

Tőkeerő, stabilitás

A bankrendszer összesített *jegyzett tőkéjét* a kilencvenes évek közepén két tényező alakította. Egyrészt sor került a tőkevesztést szenvedett állami bankok tőkéjének leírására: az MHB és a Takarékbank jegyzett tőkéje tizedére, a K&H-é ötödére csökkent, amihez néhány kisbank felszámolása is társult. Mindez 1995-ben az előző évi 300 milliárd forintnyi jegyzett tőke csaknem felének eltűnését idézte elő. A tőke gyarapodását eredményezték viszont az újonnan alapított külföldi leánybankok, a régebbiekben történt tőkeemelések (mintegy 100 milliárd forint értékben), valamint 1996-tól a privatizált bankoknak nyújtott tulajdonosi tőkeinjekciók (mintegy 45 milliárd forint értékben).¹³ Mindezek tükrében az 1997 végén regisztrált 300 milliárd forintnyi összítőke – az inflációt figyelembe véve – a bankrendszer tőkeerejének 13 százalékos gyarapodását jelzi 1994–1997 között.

Ennél fontosabb azonban, hogy a bankrendszer *saját tőkéje* reálértékben 35 százalékkal erősödött ugyanebben az időszakban. Ezt a tőkeemelések mellett kisebb részben az új tulajdonosok által nyújtott alárendelt kölcsöntőkék, nagyobb részben a jövedelmezően működő bankokban a tulajdonosok által visszahagyott nyereségek, a növekvő tőke- és

¹³ Az MHB-t megvásárló ABN Amro háromszorosára, a K&H és az ÁÉB új tulajdonosai pedig bő kétszeresére emelték bankjaik jegyzett tőkéjét. De a jó tőkeellátottságú bankokban (például MKB, CIB, Raiffeisen Unicbank, Hypo-Bank) is jelentős tőkeemelésekre került sor 1996–1997 folyamán.

2. táblázat
A magyar bankszektor helyzetének alakulása 1993–1997 között*

Megnevezés	1993	1994	1995	1996	1997
<i>Méret</i>					
Bankok száma	42	44	43	42	42
Foglalkoztatottak száma (ezer fő)	35,0	36,3	35,8	33,3	32,0
Mérlegfőösszeg (milliárd forint)	2631	3072	3693	4458	5678
Mérlegfőösszeg a GDP százalékában	74	70	66	kb. 65	kb. 66
<i>Tulajdonosi szerkezet</i>					
Állami tulajdon a jegyzett tőke százalékában	68	66	42	34	21
Külföldi tulajdon a jegyzett tőke százalékában	12	16	36	48	61
<i>Tőkepozíció</i>					
Jegyzett tőke (milliárd forint)	257	296	220	216	303
Saját tőke (milliárd forint)	148	209	296	379	530
Saját tőke/jegyzett tőke	0,6	0,7	1,4	1,8	1,8
Tőke megfelelési mutató (százalék)	11,5	15,6	18,3	17,6	18,0
<i>Hatékonyág</i>					
Adózott eredmény (milliárd forint)	-154,0	12,3	42,0	61,4	53,1
Adózott eredmény az eszközök százalékában	-5,8	0,5	1,1	1,4	0,9
Adózott eredmény a saját tőke százalékában	-1,0	5,9	14,2	16,2	10,0
Egy alkalmazottra jutó mérlegfőösszeg (millió forint)	75	85	103	135	177
Működési költség az összes eszközök százalékában	2,9	3,1	3,2	3,3	3,4
Működési költség a bruttó jövedelem százalékában	50,0	48,5	51,0	49,4	59,0
Kamatrés, átlagos**	4,3	4,3	4,7	4,0	2,6***
<i>A portfólió minősége</i>					
Minősített követelések a kihelyezések százalékában	29,8	21,3	16,1	12,5	8,0
Rossz és kétes eszközök a kihelyezések százalékában	20,0	12,1	7,8	4,1	2,0

* Takarékszövetkezetek nélkül.

** Kamatozó eszközökre jutó kamatbevétel – kamatozó forrásokra jutó kamatkiadás.

*** Első félévi adat.

Forrás: az Állami Pénz és Tőkepiaci Felügyelet, illetve a Magyar Nemzeti Bank éves jelentései alapján saját számítás.

eredménytartalmak eredményezték, amivel nemcsak bizalmat szavaztak bankjaiknak, hanem aktivitásuk növelése előtt is teret nyitottak.

A tőkéjében megerősödött bankrendszer stabilitását tükrözi a *tőke megfelelési mutató* viszonylag magas értéke, valamint az, hogy 1996-tól a konszolidált és privatizált bankoknál is elérte a nemzetközi standard szerint megkövetelt 8 százalékot. A tőke megfelelési mutató azóta csak a felelős tulajdonosi háttérrel nélküli Postabanknál és a vele több szálon összefonódott, átláthatatlan tulajdonosi szerkezetű PK Banknál és Realbanknál nem érte el a törvényben előírt szintet. A bankrendszer stabilizálódását jelzi a banki

portfóliók látványos javulása is, amiben elsősorban a rossz követelések leírására módot adó bankkonsolidáció éreztette hatását. Miközben a követelések minősítésének szabályai szigorodtak, a minősített eszközök és azon belül a legkockázatosabbak (a rossz és kétes követelések) aránya töredékére csökkent.

Jövedelmezőség, költséghatékonyság

A bankválságok okozta mélypontot követően 1996-ig a szektor jövedelmezősége folyamatosan emelkedett, és – legalábbis az eszközarányos mutató tekintetében – jócskán meghaladta a fejlett országok bankrendszerének átlagát.¹⁴ Amint az egyedi banki adatok alapján készült 3. táblázat mutatja, a jövedelmezőség javulása és viszonylag magas átlagos szintjének kialakulása elsősorban a *külföldi banki tulajdonosi háttérű bankoknak* köszönhető. A jövedelmezőségi mutatók 1994–1997 közötti¹⁵ átlagos értékei általában jóval magasabbak a régóta többségi külföldi tulajdonnal működő, illetve eleve így alapított bankoknál, mint a későbbiekben privatizáltaknál, illetve azoknál, ahol a privatizáció nyomán sem jött létre megfelelő tulajdonosi kontroll (Postabank, Realbank, Polgári Bank, PK Bank).

A *jövedelmezőség és a tulajdonosi háttér között* tehát meglehetősen *szoros kapcsolat* mutatkozik meg. Az élemezőnyben kizárólag olyan bankok szerepelnek, amelyek döntő részben külföldi szakmai befektetők irányítása alatt álltak a vizsgált időszak egészében (sőt, általában már korábban is). A középmézőnyben már megtalálható a hosszabb ideig kisebbségi külföldi szakmai irányítás alatt működő IEB, valamint az első hullámban, 1995-ben privatizált MKB, BB és OTP.

Paradox jelenségnek tűnhet, hogy a bankrendszer jövedelmezőségének csökkenése éppen 1997-ben, akkor figyelhető meg, amikor – jórészt a konsolidációk és privatizációk hatására – a tőke és a portfólió a szektor stabilizálódását jelzik. Az egyedi banki adatok alapján elmondható, hogy a csökkenés általános volt: éppúgy érintette az addig jó eredményeket felmutató bankokat, mint a kevésbé eredményeseket, és a tulajdonosi háttér eltérései sem játszottak szerepet benne.¹⁶

A jelek arra utalnak, hogy a jövedelmezőség 1997. évi romlásában elsősorban a *verseny erősödése tükröződik*.¹⁷ Ezt elsősorban az átlagos *kamatrés szűkülése* mutatja, mivel ez azt jelzi, hogy a bankoknak egyre nagyobb kihívást jelent a nem banki szektorból érkező verseny. A bankrendszer összes eszközre vetített kamatjövédelme 1995-től csökkenő trendet mutat, amit a nem kamat jellegű jövedelmek (díjak, jutalékok) sem tudtak kompenzálni. A fajlagos kamatjövédelem és a bruttó jövédelem a csökkenés ellenére 1997-ben még mindig magasabb volt a magyar bankrendszerben, mint a fejlett európai országokéban; ami

¹⁴ 1993–1995 között az EU-tagországok bankrendszerében az átlagos eszközarányos jövedelmezőség általában 0,1–0,8 között mozgott (*Szelényi* [1998]). A világ legnagyobb ezer bankjának átlagos eszközarányos jövedelmezőségi mutatója is csupán a fele volt 1997-ben, mint a magyar bankoké (*The Banker*, 1998. július).

¹⁵ A kezdő időpont megválasztásánál a szempont a bankválságok kezelését szolgáló hitel- és bankkonsolidációs program 1994 végi lezárulása volt. Ez alól a csak „félíg” konsolidált Konzumbank és Mezőbank jelent kivételt, ami tükröződik is gyenge eredményükben.

¹⁶ Bár 1997-ben a jövedelmezőséget egyöntetűen mérsékelte, hogy a hitelintézeti törvény értelmében a bankoknak meg kellett kezdeniük a mérlegfőösszeg 1,25 százalékában megszabott általános kockázati tartalék képzését, ez önmagában nem ad kielégítő magyarázatot. Már csak azért sem, mert éppen a legnagyobb mérlegfőösszegű bank, az OTP tudta növelni jövedelmezőségét.

¹⁷ *Abel-Polívka* [1998] cikke a nemzetközi szakirodalom alapján felállított kritériumok többsége alapján már az 1991–1994. évekre is kimutatta a verseny erősödését a magyar bankrendszerben. Bár a szerzők a jövedelmezőség kilencvenes évek elején bekövetkezett romlásában is már a verseny hatását látták tükröződni, megítélésünk szerint ez inkább a mai helyzetre igaz, mivel az akkori bankválságba torkolló veszteségek előidézésében nagyobb szerepet játszott a gazdaság összeomlása és a bankok szabályozási környezetének szigorodása, mint a verseny erősödése.

3. táblázat
Jövedelmezőség és tulajdon

Bank	ROA* (1994–1997 átlag)	ROE** (1994–1997 átlag)	Többségi külföldi tulajdonú évek száma
Raiffeisen Unicbank	4,98	38,8	4
Citibank	4,83	35,9	4
CIB Hungária	3,69	35,2	4
CIB	3,14	24,3	4
Daewoo	2,16	14,4	4
Creditanstalt	2,08	19,7	4
Európai Kereskedelmi Bank	2,06	19,2	4
ING	2,04	29,1	4
WestLB	1,92	13,2	4
Inter-Európa Bank	1,78	16,6	4
BNP-Dresdner	1,71	20,6	4
Crédit Lyonnais	1,57	20,1	4
Magyar Külkereskedelmi Bank	1,44	16,5	2,5
Budapest Bank	1,42	12,3	2
Hypo-Bank	1,23	7,5	4
ABN Amro	0,87	11,6	4
Commerzbank	0,87	14,1	4
OTP	0,80	19,1	0
Általános Értékforgalmi Bank	0,67	7,7	1,4
K&H	0,57	13,6	0,3
PK Bank	0,55	0,4	0
Takarékbank	0,29	8,9	0,5
Magyar Hitel Bank	0,21	6,4	1
Volksbank	0,12	0,9	4
Mezőbank	-0,18	-81,3	1
Postabank	-0,38	-11,5	0
Realbank	-1,16	-8,2	0
Polgári Bank	-1,78	-19,1	0
Konzumbank	-3,39	2,2	0

*Adózott eredmény az összes eszköz százalékában.

** Adózott eredmény a saját tőke százalékában.

Forrás: Bankok éves jelentései.

vélhetően a nemzetközi verseny hatásától való védett pozícióból származó kisebb hatékonyságot tükrözi (Szelényi [1998] 9. o.). Ha viszont a korábbi magas jövedelmezőségi mutatók nem a kiemelkedő hatékonyságot, hanem a gyenge versenyt tükrözték, akkor a jövedelmezőség visszaesését természetes, sőt kedvező jelenségnek is tekinthetjük.

A jövedelmezőség általános visszaesésében azonban a *fajlagos költségszint* emelkedése is szerepet játszott. Ez a bankok egy részénél szintén az erősödő versenyre vezethető vissza, aminek következtében elkerülhetetlenné váltak a korszerűsítő és hálózatfejlesztési beruházások. (Az MHB-ban például az új holland tulajdonos a lakossági banküzem kiépítésére jelentős összeget fordított, vállalva ezzel a veszteségesség ódiumát is.) Sok banknál azonban ma még nehéz megítélni, hogy a költségnövekedést a méretgazdaságosság kiaknázására lehetőséget nyújtó, a hatékonyságjavulást megelőlegező fejlesztés vagy a rossz költséggazdálkodás idézte-e elő.

Az összes eszközre vetített banküzemi költségek nemzetközi összehasonlításban is magasak Magyarországon (Szelényi [1998] 12. o.). A bruttó jövedelemre vetített költséghányad azonban – a jövedelemcsökkenés és a költségnövekedés együttes hatására – az elmúlt két évben bekövetkezett 10 százalékpontos emelkedés ellenére sem éri el a fejlett európai bankrendszerekre jellemző 60-70 százalék közötti értéket. Ez is azt jelzi, hogy a korábbiakban a gyenge verseny miatt kialakult magas jövedelemszint tette lehetővé az alacsony költséghatékonyság fenntartását, aminek feltétele azonban a mára kialakult versenyfeltételek mellett kimerülőben van.

A magyar bankrendszer hatékonysági mutatóinak alakulása összhangban áll Claessens [1998] széles körű empiriával alátámasztott – már idézett – megfigyeléseivel. A nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján a magyar bankpiacra belépő külföldi bankok kezdetben kihasználhatták a fejletlenebb piac nyújtotta jövedelemszerzési előnyöket.¹⁸ A piac korábbi jelentős szereplőinek konszolidálása és hasonlóan jó nemzetközi pozíciójú szakmai tulajdonosok kezébe adása nyomán azonban 1997-től megszűnt ez a lehetőségük: ma már a magyar bankpiacon is ugyanazokkal a versenytársakkal kell állniuk a sarat, mint a fejlett országokban. A kielégítő megtérüléshez Magyarországon ma már nem elegendő néhány fontosabb helyen (például Budapest és néhány megyeszékhely belvárosa) néhány, a hazai versenytársakénál fejlettebb termékkel, az ügyfelek szűk köreiben (például multinacionális vállalatok, magas jövedelmű magánszemélyek) jelen lenni, mint korábban, hanem minden piac- és ügyfélszegmensre ki kell terjeszteni a tevékenységet ahhoz, hogy a méretgazdaságosság előnyei is kihasználhatók legyenek. Mindez azt jelzi, hogy *a magyar bankrendszer átlépett a fejlődő-átalakulóbból a fejlett kategóriába.*

A szolgáltatások színvonala

Fontos kérdés, hogy a magyar bankrendszernek a versenyviszonyok javulása tükrében észlelt minőségi ugrása tükröződik-e a szolgáltatások színvonalában is. A kamatmarzs csökkenése önmagában is minőségjavító tényező, hiszen mind a betételhelyező, mind a hitelfelvevő nyer azon, ha alacsonyabb a közvetítés költsége. Ezen túl is vannak azonban jelei annak, hogy az erősödő versenykörnyezetben a kielégítő költségviselő képességű, valamint megfelelő tulajdonosi és/vagy menedzsment háttérű bankok hajlandók és képesek arra, hogy javítsák szolgáltatásaik színvonalát. Ez nemcsak a mind szofisztikáltabb termékek és szolgáltatások (bankkártyák, elektronikus kapcsolatok, telefonos szolgáltatások, bankbiztosítási termékek, befektetési szolgáltatások stb.) megjelenésében és gyors elterjedésében ölt testet, hanem abban is, hogy a bankok többsége mind szélesebb ügyfélkörre terjeszti ki szolgáltatásait.

A külföldi (rész)tulajdonú bankok kezdetben főként a vállalati bankszolgáltatások piacán erősítették a versenyt. Az új szereplők belépésével a vállalati bankpiacon felerősödött verseny már a kilencvenes évek első felében is éreztette a hatását a nagy számlaforgalmú, hitelképes ügyfelek számára elérhető szolgáltatásokban. Az utóbbi két évben a jó minőségű vállalati ügyfelek megnyerése érdekében a bankok hajlandók voltak nem rentábilis kondíciókat is vállalni.

A vállalati piac telítettsége miatt, valamint a gazdaságos üzemméret eléréséért az utóbbi

¹⁸ A nyugat-európai bankok kelet-európai terjeszkedését általában az motiválta, hogy itt – legalábbis az első időszakban – magasabb jövedelmezőséget lehet elérni, mint a fejlett bankpiacokon. Az osztrák Creditanstalt – saját bevallása szerint – több befektetési banki üzletet csinál Varsóban, mint Bécsben, és a Raiffeisen is ötször akkora profitot termel Közép-Európában, mint otthon.

bi években a külföldi tulajdonú bankok a lakossági szolgáltatásokban is aktivizálódtak. A fejlettebb banktechnológiával magyar piacra lépő külföldi szereplők azonban a korábbi monopolisztikus pozíciót élvező lakossági bankokat is megújulásra készítették. (Az OTP szolgáltatási színvonalának emelkedésében a privatizáció nyomán megnőtt hatékonysági kényszernél is fontosabb a szerepe a komoly versenytársak fenyegető benyomulásának a lakossági bankpiacon.)

Az utóbbi két év ugrásszerű fejlődése a lakossági folyószámlákban és a hozzájuk kapcsolódó kártyaszolgáltatásokban megsokszorozta a hazai bankpiacon elérhető termékek számát, bár még kevés ahhoz, hogy a nyugat-európai szintet megközelítse.¹⁹ A mind szélesebb ügyfélkört bevonni szándékozó bankok folyószámla-szolgáltatásai (és azok technikai háttere) az elmúlt két évben érzékelhető javulást mutattak mind a fiókfüggetlenség biztosítása terén, mind a számlához kapcsolódó szolgáltatások (kártya, hitel, átutalások, telefonos és számítógépes ügyintézés) bővülésében. A lakossági piacon a betétgyűjtés és számlaszolgáltatások mellett a fogyasztói hitelezés is bővült, amit az erre szakosodott hitelintézetek (Opel, Porsche, Ford, Cetelem) szaporodása is tükröz.

Az utóbbi két év látványos banküzemi beruházásai és a gyakran igencsak agresszív (nem mindig etikus reklámtevékenységben, telefonos megkeresésekben is testet öltő) ügyfél-akvizíciók azt jelzik, hogy a Magyarországon megtelepedett külföldi bankok hosszú távú stratégiai célnak tekintik az itteni jelenlétüket. Ezt tükrözik a fiókhálózat eddigi bővítésére tett erőfeszítések és a jövőre vonatkozó nagyszabású tervek (*Jakus* [1998]), amelyek nyomán mind szélesebb ügyfélkör számára nyújthatnak sokoldalú szolgáltatásokat. Ez tükröződik abban, hogy a bankok többsége igyekszik szolgáltatásait mind univerzálisabbá tenni, amire a bankok holdudvarába tartozó nem banki intézmények (brókercégek, befektetési alapkezelők, lízingcégek, nyugdíjpénztárak, biztosítók) körének bővítése és tevékenységük integrálása teremt lehetőséget.

*

Szeretném hangsúlyozni, hogy – bár a megfogalmazás talán ezt nem mindenhol tükrözi kellően – a cikkben szereplő megállapítások első impressziókra épülő sejtések, hipotézisek. A magyar bankrendszer megváltozott tulajdonosi szerkezete még csak a közelmúltban alakult ki, s ezért „kőkemény” megállapításokra feljogosító vizsgálatokat még nemigen lehet elvégezni. Ilyen ambiciózus tervet nem is tűztem magam elé. Bár a kilencvenes évek elejéig visszamenően rendelkezésre állnak a publikus mérlegekből és eredménykimutatásokból származó egyedi banki adatok, a bankrendszer befolyásoló más – például állami konszolidációk piactorzító – hatások és a szabályozási környezetben (például számviteli, bankfelügyeleti előírások folyamatok változása) végbement mélyreható és sokrétű változások nem teszik lehetővé, hogy a különböző mutatókban megtestesülő összhatásokból kiszűrjünk a tulajdonosi szerkezet átalakulásából eredő okokat. Ezért az egyedi banki mérlegekből származó információkat elemzésemben csak módjával használtam fel (például jövedelmezőség), sok esetben azonban a hasonló viselkedést tükröző mutatók mögött meghúzódó eltérő okok miatt kénytelen voltam mellőzni azokat (például költséghatékonyság). Fontos feladatnak tartom azonban, hogy a jövőben, amikor már hosszabb időtávra viszonylag jól összehasonlítható adatokkal rendelkezünk, újabb, immár egzaktabb elemzési apparátusra épülő vizsgálatok is lefolyjanak.

¹⁹ A lakossági bankszolgáltatások fejlődéséről lásd *Mérő* [1998].

Hivatkozások

- AMBRUS-LAKATOS LORÁND-SCHAFFER, M. E. (szerk.) [1996]: Banking Sector Development in Central and Eastern Europe. Centre for Economic Policy Research, Institute for EastWest Studies.
- ÁBEL ISTVÁN-POLIVKA GÁBOR [1998]: A bankpiaci verseny Magyarországon a kilencvenes évek elején. *Közgazdasági Szemle*, 6. sz.
- ÁBEL ISTVÁN-SZÉKELY ISTVÁN [1997]: A lakossági bankszolgáltatások Közép- és Kelet-Európában. *Közgazdaság*, 6. sz.
- ASZTALOS LÁSZLÓ [1990]: Külföldiek tulajdonszerzése a bankokban. *Bankszemle*, 9-10. sz.
- BALASSA ÁKOS [1996]: A magyar bankrendszer konszolidációja és jelenlegi helyzete. *Közgazdaság*, 4. és 5. sz.
- BIS [1996]: 66th Annual Report, Bank for International Settlements, Bázél, 1996. június 10.
- BOKROS LAJOS [1990]: Gondolatok a pénzintézetek tulajdonviszonyainak reformjához. *Bankszemle*, 9-10. sz.
- BONIN, J. P. [1996]: Átalakulóban a bankszféra: a magyar, a lengyel és a cseh bankprivatizáció. *Közgazdaság*, 7-8. sz.
- BONIN, J. P.-MIZSEI, K.-SZÉKELY I. P.-WACHTEL, P. [1998]: Banking in Transition Economies. Institute for EastWest Studies. Edward Elgar.
- BORISH, MICHAEL S.-DING, WEI-NOEL, MICHAEL [1996]: On the Road to EU Accession. Financial Sector Development in Central Europe. World Bank Discussion Paper No. 345. The World Bank, Washington.
- BOTOS KATALIN [1996]: Elvesz(tett) illúziók. A magyar bankrendszer helyzete és távlatai. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest.
- CLAESSENS, S. [1998]: How Does Foreign Entry Affect the Domestic Banking Market? The World Bank. Policy Research Working Paper, június.
- HALL, W. [1997]: The waltz stops here. *The Banker*, február.
- JAKUS IBOLYA [1998]: Fiókok szaporodása és átalakulása. *HVG*, augusztus 15.
- KAPOOR, M. [1996a]: Are banks ready? *Business Central Europe*, február.
- KAPOOR, M. [1996b]: Back on track? *Business Central Europe*, október.
- KIRÁLY JÚLIA [1997]: Recenzió Várhegyi Éva Bankprivatizáció című tanulmányáról. Kézirat.
- KORNAI JÁNOS [1991]: A privatizáció elvei Kelet-Európában. *Közgazdasági Szemle*, 11. sz.
- LÓRINCZNÉ ISTVÁNFY HAJNA [1997]: Az EU egységes belső pénzügyi piaca. *Világgazdasági Kutató Intézet*. Kézirat.
- MÉRŐ KATALIN [1998]: A lakossági bankszolgáltatások Magyarországon. *Bankszemle*, 4. sz.
- MIHÁLYI PÉTER [1997]: A bankprivatizáció tanulságai. *Közgazdaság*, 10. sz.
- MOLYNEUX, PH.-THORNTON [1992]: Determinants of European Bank Profitability. *Journal of Banking and Finance*, december.
- PÉNZÜGYKUTATÓ RT. [1988]: Tulajdonreform. *Pénzügykutató Rt.*, Budapest.
- PÉNZÜGYKUTATÓ RT. [1998]: A bankrendszer helyzete és szabályozása a kelet-európai gazdaságokban. Kézirat, április.
- SÁNDOR LÁSZLÓ-SPÉDER ZOLTÁN [1992]: Válaszúton a magyar bankrendszer. *Tőzsde Kurír* 5-7. sz.
- SHIFFER, D. [1997]: Death of a Bank. *Euromoney*, március.
- SPÉDER ZOLTÁN-VÁRHEGYI ÉVA [1991]: A „második” bankreform kezdete? *Beszélő*, október 26.
- SPÉDER ZOLTÁN-VÁRHEGYI ÉVA [1992]: On the Eve of the Second Bank Reform, *Acta Oeconomica*, Vol. 44, (1-2).
- SZAKADÁT LÁSZLÓ [1991]: A tulajdonjogok problémája a bankrendszerben. *Megjelent: Ki fizet a végén? Az MTA Közgazdaságtudományi Intézete*.
- SZDSZ [1989]: A rendszerváltás programja. *Szabad Demokraták Szövetsége*.
- SZELÉNYI ENDRE [1998]: A magyar bankrendszer EU érettsége a banküzemi mutatószámok tükrében. *Bankvilág*, 2. sz.
- VÁRHEGYI ÉVA [1991]: „Felvilágosult” reformért kiált a bankrendszer. *Társadalmi Szemle*, 11. sz.
- VÁRHEGYI ÉVA [1998]: Bankprivatizáció. *Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Rt.*
- WACHTEL, P. [1997]: A külföldi bankok szerepe a közép-európai átmeneti gazdaságokban. *Közgazdasági Szemle*, 1. sz.